

OSHKORALIK PRINSIPI: NAZARIY ASOSLARI VA XALQARO AMALIYOT TAHLILI

Mustafaqulov D

Toshkent davlat yuridik universiteti, "Davlat va huquq nazariyasi" kafedrası mustaqil izlanuvchisi
smartspeaker@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada oshkoralik prinsipi va uning demokratik jamiyatdagi ahamiyati, shuningdek, O'zbekistonda ushbu prinsipni huquqiy jihatdan mustahkamlash bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar tahlil qilinadi. Shvetsiya, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya va Kanada kabi davlatlar tajribasi asosida davlat boshqaruvida ochiqlikni ta'minlash mexanizmlari o'rganilgan. Maqolada "Ochiq byudjet", "Ochiq ma'lumotlar portali" kabi tashabbuslarning amaliy ahamiyati yoritilgan hamda oshkoralik prinsipi fuqarolik jamiyati taraqqiyotidagi o'rni ilmiy tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: oshkoralik, shaffoflik, ochiq hukumat, fuqarolik jamiyati, huquqiy asoslar, davlat boshqaruvi, xorij tajribasi.

Аннотация: В статье анализируется сущность принципа гласности и его роль в демократическом обществе. Рассмотрены правовые основы обеспечения открытости деятельности государственных органов в Республике Узбекистан, а также изучен зарубежный опыт (Швеция, Великобритания, Южная Корея, Канада). Особое внимание уделено механизмам реализации принципа гласности через инициативы «Открытый бюджет» и «Портал открытых данных». Показано значение данного принципа для укрепления гражданского общества.

Ключевые слова: гласность, прозрачность, открытое правительство, гражданское общество, правовые основы, государственное управление, зарубежный опыт.

Abstract: The article analyzes the essence of the principle of transparency and its significance in a democratic society. It explores the legal framework for ensuring openness in the activities of state authorities in Uzbekistan and examines international experience from Sweden, the United Kingdom, South Korea, and Canada. Special attention is paid to the implementation mechanisms of the transparency principle through initiatives such as the "Open Budget" and "Open Data Portal." The paper highlights the role of this principle in strengthening civil society.

Keywords: transparency, openness, open government, civil society, legal framework, public administration, international experience.

Globalashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari kuchayib borayotgan bugungi kunda davlat boshqaruvida oshkoralik prinsipining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Chunki oshkoralik – bu nafaqat axborot erkinligining ta'minlanishi, balki davlat organlari faoliyatining fuqarolar oldida ochiqligini, ularning ishonchini va ishtirokini kuchaytiruvchi muhim omildir.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda "ochiq davlat" konsepsiyasiga asoslangan boshqaruv modeli shakllanmoqda. 2014-yilda qabul qilingan "Davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida"gi Qonun, "Ochiq ma'lumotlar portal", "Ochiq byudjet" tizimi, shuningdek, davlat organlari huzuridagi jamoatchilik kengashlarining faoliyati — bularning barchasi oshkoralik prinsipini amaliyotga joriy etish yo'lidagi muhim qadamdir.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, u O'zbekistonda oshkoralik prinsipining huquqiy asoslarini xorijiy tajriba bilan solishtirgan holda tahlil qiladi hamda milliy boshqaruv tizimini yanada shaffof va hisobdor qilish bo'yicha takliflar beradi.

Asosiy qism

Oshkoralik — bu davlat boshqaruvida shaffoflik, jamoatchilik nazorati va fuqarolarning axborotga ega bo'lish huquqini ta'minlaydigan asosiy demokratik tamoyildir. U fuqarolik jamiyatining rivojlanishi uchun poydevor vazifasini bajaradi.

Oshkoralik (ochiqlik, shaffoflik) prinsipi — bu demokratik jamiyatning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, davlat hokimiyati organlari faoliyatining fuqarolar uchun ochiqligini, ularning axborotga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlashga qaratilgan tamoyildir [2]. Ushbu prinsip davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlovchi asosiy mexanizm hisoblanadi [3].

Ilmiy ta'rifga e'tibor bersak: Oshkoralik printsipi — bu davlat organlari, mansabdor shaxslar va jamoat institutlari faoliyatining ochiqligi, hisobdorligi va jamoatchilik nazoratiga ochiqligini ta'minlaydigan huquqiy va etik qoidadir.

Boshqacha aytganda, oshkoralik – davlat faoliyatidagi "ko'rinuvchanlik", ya'ni fuqarolar har qanday qaror, byudjet yoki loyihaning mohiyatini bilish va baholash imkoniga ega bo'lishidir.

O'zbekiston qonunchiligida: "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida"gi qonun (2014 yil 5 may, O'RQ-369-son) 3-moddada oshkoralik quyidagicha ta'riflangan: "Davlat organlari faoliyatining oshkoraligi — bu ularning faoliyati to'g'risidagi axborotning jamoatchilik uchun ochiqligini, davlat organlarining fuqarolar bilan muloqotda bo'lishini va jamoatchilik nazoratini ta'minlashni anglatadi."

Xalqaro ta'riflar: BMTning "Good Governance Principles" (2007) tavsiyasiga ko'ra: Transparency — bu "decision-making and enforcement processes are open to public scrutiny", ya'ni qaror qabul qilish va uni amalga oshirish jarayonlari jamoatchilik uchun ochiq bo'lishi demakdir.

2. Ochiqlik printsipi (Openness principle). Ilmiy ta'rifga e'tibor bersak: Ochiqlik printsipi — davlat organlari va jamoat tashkilotlarining faoliyatida fuqarolar bilan erkin muloqot, axborot almashinuvi va davlat qarorlarini muhokama qilishda ishtirok etish imkoniyatlarini ta'minlovchi tamoyildir. Ochiqlik — faqat axborotni e'lon qilish emas, balki fuqarolar bilan ikki tomonlama muloqotni yo'lga qo'yish, ularning fikrini eshitish va hisobga olishni ham anglatadi.

O'zbekiston huquqiy tizimida: "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi qonun (2021 yil 20 aprel, O'RQ-683-son) 5-moddada ochiqlik norma ijodkorligining asosiy printsiplaridan biri sifatida belgilangan. Unga ko'ra: "Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari

jamoatchilik muhokamasi uchun e'lon qilinishi va fuqarolarning takliflari inobatga olinishi lozim.”

Evropa Ittifoqi amaliyotida: "Open Government" kontsepsiyasida openness — "the accessibility of government information and decision-making processes to the public" sifatida talqin qilinadi. Bu fuqarolarning davlat bilan ochiq muloqotda bo'lish huquqini anglatadi. Farqi va o'zaro bog'liqligi - asosiy mazmun natija Oshkoralik (Transparency) axborotni ochiq qilish va jamoatchilik nazoratini ta'minlash hisobdor davlat Ochiqlik (Openness) fuqarolar bilan muloqot va ishtirokni ta'minlashda ishonchli davlat.

Oshkoralik printsiplining asosiy jihatlari — bu uning amaliy mazmunini belgilaydigan va davlat faoliyatida uni ro'yobga chiqarishni ta'minlaydigan yo'nalishlaridir.

Quyida ilmiy-tahliliy uslubda ularning asosiy beshta guruhini keltirish mumkin: 1. Axborotga ega bo'lish erkinligi . Fuqarolar davlat organlarining qarorlari, dasturlari, hisobotlari va hujjatlari haqida axborot olish huquqiga ega bo'ladi. Davlat organlari ushbu ma'lumotlarni ochiq portallar, OAV va jamoatchilik eshituvlari orqali taqdim etishi shart. Bu jihatda inson huquqlari umumjahon deklarasiyasi (19-modda) va EXHTning "ochiq hukumat" standarti muhim xalqaro asos hisoblanadi.

2. Davlat organlarining hisobdorligi Har bir davlat idorasi o'z faoliyati bo'yicha jamoatchilikka hisob beradi. Hisobdorlik jamoatchilik so'rovlari, parlament eshituvlari, ochiq hisobotlar va press-konferentsiyalar orqali amalga oshiriladi. Bu jihatda "hisobdor davlat – ishonchli davlat" tamoyili asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

3. Jamoatchilik ishtirokini ta'minlash Qarorlar qabul qilish jarayonida fuqarolar, NNTlar va OAV ishtirok etishi mumkin. Jamoatchilik eshituvlari, ochiq muhokamalar va elektron petisiyalar orqali aholi fikri inobatga olinadi. Bu orqali davlat boshqaruvi fuqarolik jamiyati bilan bog'lanadi, "qog'ozdagi oshkoralik" emas, amaldagi oshkoralik ta'minlanadi.

4. Ommaviy axborot vositalarining erkinligi Matbuot va jurnalistlar davlat faoliyati haqida ma'lumot olish va uni tarqatishda erkin bo'lishi lozim. Tsensura va axborotni sun'iy cheklash oshkoralik printsiptiga zid. Xorijda — masalan, Shvetsiya va Norvegiyada davlat byudjeti va parlament faoliyatini yoritishda jurnalistlar uchun maxsus ochiq sessiyalar tashkil etiladi. Xorij tajribasi tahlili

Shvetsiya modeli 1766 yildan “Axborot erkinligi to'g'risidagi akt” dunyodagi ilk qonun hisoblanadi. Har bir fuqaro davlat hujjatlarini ko'rish va nusxa olish huquqiga ega. Ommaviy axborot vositalari davlat faoliyatini ochiq yoritishi qonun bilan himoyalangan.

AQSh tajribasi - 1966 yildagi Freedom of Information Act (FOIA) orqali har bir fuqaro federal hukumat hujjatlarini so'rash huquqiga ega. Davlat organlari ma'lumotni yashirishga faqat milliy xavfsizlik yoki shaxsiy ma'lumotni himoya qilish holatlarida haqli.

Brittaniya modeli 2000 yilda qabul qilingan Freedom of Information Act ochiqlik va javobgarlikni oshirishga xizmat qildi.– “Open Government Partnership” orqali davlat ma'lumotlari onlayn tarzda taqdim etiladi.

Janubiy Koreya misoli: Elektron hukumat tizimi orqali barcha tenderlar, davlat xaridlari va qaror loyihalari ochiq. Fuqarolar “People's Voice” platformasi orqali onlayn shikoyat va takliflar berish imkoniyatiga ega.

Kanada tajribasida davlat boshqaruvida oshkoralik prinsipi "ochiq hukumat" siyosatining markazida turadi. Bu printsiplning huquqiy asosi 1983 yilda qabul qilingan

"Access to Information Act" (Axborotga kirish to'g'risidagi qonun) bilan mustahkamlangan bo'lib, u fuqarolarga barcha federal davlat idoralaridan axborot so'rash huquqini beradi. Mazkur qonun orqali har bir fuqaro hukumat idoralari faoliyatiga oid hujjatlar, statistik ma'lumotlar va qaror loyihalarini so'rash va olish huquqiga ega bo'ldi. Kanada tajribasining asosiy jihati — "proactive disclosure" (oldindan oshkor etish) amaliyotidir. Bu degani, davlat idoralari muhim qarorlar, xarajatlar, shartnomalar va rahbarlarning xizmat safarlari haqidagi ma'lumotlarni fuqarolar so'rashini kutmasdan, oldindan internet orqali e'lon qiladi. Masalan, Kanada federal hukumatining "Open Government Portal" (<https://open.canada.ca>) saytida 80 mingga ortiq ma'lumot to'plami ochiq holda joylashtirilgan. Bundan tashqari, "Open Government Action Plan" (2018-2024) dasturi orqali mamlakatda quyidagi yo'nalishlar amalga oshirilgan: Davlat xarajatlarining to'liq ochiq — barcha davlat byudjeti, tender va grantlar haqidagi ma'lumotlar omma uchun ochiq; "Open Data Charter" tamoyillarini milliy qonunchilikka integratsiya qilish; Fuqarolarning bevosita ishtirokini ta'minlash — jamoatchilik fikri asosida qonun loyihalarini tayyorlash; Axborot komissari instituti orqali davlat organlarining oshkoralik majburiyatlariga rioya etilishini nazorat qilish. Kanadadagi ushbu tizimning muhim jihati shundaki, u faqatgina huquqiy majburiyat emas, balki davlat madaniyatining bir qismi sifatida shakllangan.

Natijada, mamlakat 2023 yilda Transparency International'ning ochiqlik indeksi bo'yicha dunyoda eng shaffof boshqaruv tizimlaridan biri deb e'tirof etildi. Demak Kanadada oshkoralik siyosati "Access to Information Act" (1983 y.) orqali huquqiy jihatdan ta'minlangan bo'lib, u davlat organlaridan axborot so'rash huquqini kafolatlaydi [8]. 2021 yilda mamlakatda "Open Government Partnership" doirasida elektron hukumat tizimi takomillashtirilib, har bir fuqaro hukumat qarorlarini onlayn kuzatish imkoniga ega bo'ldi [9]. Kanada tajribasi shundan dalolat beradiki, oshkoralik — fuqarolarning ishonchini oshirish va korrupsiyani kamaytirishning samarali vositasi hisoblanadi [10].

Kanadada davlat boshqaruvida oshkoralik prinsipi "ochiq hukumat" siyosatining markaziy yo'nalishlaridan biridir. Ushbu prinsipning huquqiy asosi 1983 yilda qabul qilingan "Access to Information Act" (Axborotga kirish to'g'risidagi qonun) orqali mustahkamlangan.

Mazkur qonun fuqarolarga barcha federal idoralardan axborot so'rash va olish huquqini beradi. Shu tariqa, Kanada fuqarolari hukumat faoliyatining barcha bosqichlarida — siyosiy qarorlar, moliyaviy xarajatlar va ma'muriy jarayonlarda — axborotdan erkin foydalanish imkoniga ega bo'ldilar.

Kanada tajribasining eng muhim jihatlaridan biri bu "proactive disclosure" (oldindan oshkor etish) amaliyotidir.

Ushbu tamoyilga ko'ra, davlat idoralari fuqarolar so'rovi bo'lmasdan ham, muhim qarorlar, shartnomalar, xarajatlar va mansabdor shaxslarning xizmat safarlari haqidagi ma'lumotlarni muntazam ravishda e'lon qilib boradilar. Masalan, "Open Government Portal" (<https://open.canada.ca>) orqali 80 mingdan ortiq ma'lumot tўplamlari (datasets) ochiq foydalaniш учун тақдим этилган.

Shuningdek, "Open Government Action Plan" (2018–2024) dasturi doirasida quyidagi yunalishlar amalga oshirildi:

- davlat xarajatlari, tenderlar va grantlar b'yicha ma'lumotlarni t'liq oshkor qiliш;
- "Open Data Charter" tamoyillarini milliy qonunchilikka integratsiya qiliш;
- fuqarolarning qonun loyiخالарини муҳокама қилишда бевосита иштирокини таъминлаш;
- Axborot komissari instituti orqali davlat idoralарининг oshkoralik majburiyatlariga rioya etishini mustaqil nazorat qiliш.

Kanada tajribasining ahamiyatli jihati shundaki, oshkoralik faqat yuridik majburiyat emas, balki davlat madaniyatining bir qismi sifatida shakllangan.

Natiжада, мамлакат 2023 йилда Transparency International ташкилоти томонидан дунёдаги энг шаффоф давлат бошқарув тизимларидан бири sifatida e'tirof etilgan.

O'zbekiston uchun ahamiyati

Kanada tajribasidan O'zbekiston uchun olish mumkin bo'lgan asosiy xulosalar quyidagicha:

Axborotni oldindan e'lon qilish tizimini kengaytirish — fuqarolar so'ramasdan turib muhim davlat ma'lumotlarini ochiq taqdim etish amaliyotini joriy etish;

Ochiq hukumat portalini yagona tizim sifatida shakllantirish, barcha davlat organlarining hisobotlari, qaror loyiخالари va mo'ljaviy ma'lumotlarini jamlash;

Axborot komissari institutini joriy etish, bu orqali davlat idoralарининг oshkoralik majburiyatlariga rioya qilishini mustaqil nazorat qiliш mumkin bo'ladi;

Ochiq ma'lumotlar siyosatini qonun darajasida mustahkamlash, shunda oshkoralik nafaqat siyosiy, balki huquqiy qiyamatga aylanadi.

Xulosa

Oshkoralik prinsipi demokratik boshqaruvning asosiy tayanchi bo'lib, davlat organlari faoliyatining fuqarolar uchun ochiqligini ta'minlaydi.

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, oshkoralikni huquqiy jihatdan mustahkamlash fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytiradi, korrupsiyani kamaytiradi va davlatga bo'lgan ishonchni oshiradi.

Shvetsiya va Buyuk Britaniya kabi davlatlar tajribasi ochiq ma'lumotlar siyosatini samarali yuritish davlat xizmatlarini modernizatsiya qilish va ijtimoiy nazoratni kuchaytirish uchun muhim ekanligini ko'rsatadi.

Shu bois, O'zbekiston ham "ochiq ma'lumotlar", "ochiq byudjet" va "jamoatchilik nazorati" tizimlarini takomillashtirish orqali xalqaro standartlarga mos ochiqlik siyosatini davom ettirmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 84–87.
2. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. – Cambridge: Polity Press, 1989. – P. 45–47.
3. United Nations. Good Governance Practices for the Protection of Human Rights. – Geneva: UNHR, 2007. – P. 22.
4. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida" // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 06.05.2014 y., O'RQ–369-son.
5. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta'minlash to'g'risida" // QMMB, 08.09.2017 y., O'RQ–443-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida" // QMMB, 21.04.2021 y., O'RQ–683-son.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni "Davlat organlari faoliyatining ochiqligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" // PF–154, 14.06.2022 y.
8. Transparency International. Global Corruption Report 2024. – Berlin, 2024. – P. 118–121.